

Nils Petter Gleditsch

Fredsforskning og politikk*

Fredsforskningen har vært politisk kontroversiell siden starten. Stort sett har den vært beskyldt for å være venstrevridd, men under studentopprøret i slutten av 1960-årene var det beskyldninger om høyrevri som sto i fokus. Selv om det kan være en fare for fredsforskningen at den blir for nær knyttet til fredsbevegelsen, er det like nærliggende å tro at den blir kooptert av det bestående, særlig i land der den er avhengig av en utstrakt finansiering fra fagdepartementer, eller at den blir preget av de vanlige akademiske rutiner. Artikkelen drøfter inngående konflikter fra de senere år omkring hemmelighold og argumenterer for at fredsforskere bør gå i bresjen for å bryte ned det overdrevne hemmeligholdet i de nordiske land.

Den kontroversielle fredsforskningen

29. oktober 1966 deltok Anders Boserup, den gang en ung fysiker, aktivist i anti atomvåpenbevegelsen og nybakt leder av det danske fredsforskningsinstitutt, i en NATO-debatt i Studentersamfundet i Trondheim. Han foreslo, ifølge avisreferatene, at Norge burde gi bort en del av Finnmark, slik at Sovjet kunne få noen isfrie havner. Uttalelsen vakte stort røre og ble blant annet tatt opp i Stortinget. Johan Galtung, stifter av Institutt for fredsforskning i Oslo og åndelig far til Boserups institutt i Hellerup, måtte rykke ut. Han tok avstand fra Boserups uttalelse, samtidig som han forsvarte en forskers rett til som privatperson å si sin mening om kontroversielle politiske spørsmål (Nasjonen 31/10 1966, 4/11 1966; Aftenposten 5/11 1966).

Nesten syv år senere, 13. juni 1973, antydet Johan Galtung – som nå var blitt professor i konflikt- og fredsforskning ved Universitetet i Oslo – i en debatt i København at det kunne være et bidrag til demilitarisering å arbeide for å svekke rekrutteringen til militærvesenet, for eksempel ved militærnektning og gjennom en stigmatisering av offisersyrket i NATO-sammenheng. For sikkerhets skyld hadde en journalist som refererte møtet fått dette til å bli at Galtung gikk inn for å "legge offiserene for hat". Dette vakte naturligvis stor vrede blant offiserene; endog Forsvarsdepartementet sendte ut en pressemelding i sakens anledning. Nå var det Kjell Skjelsbæk som var bestyrer for Institutt for fredsforskning i Oslo og som måtte rykke ut med noen beroligende ord i pressen (Dagbladet 7/7 1973; Lofotposten 10/7 1973; Ikkevold, nr. 8 og 9-10).

Disse episodene er bare to blant svært mange i Institutt for fredsforsknings utklippbøker, men de kan tjene til illustrasjon av en type politisk kontrovers som fredsforskningen til stadighet har vært blandet inn i. Når forskere forsøker å anlegge globale synspunkter på emner som sterkt berører nasjonale interesser, blir de lett kontroversielle. I et senere avsnitt skal jeg gå litt nærmere inn på en slik konflikt som har tatt en spesielt alvorlig vending: konflikten om grensene for forskning på sterkt hemmeligholdte områder av sikkerhetspolitikken.

Nils Petter Gleditsch

Fredsforskning og politikk*

Fredsforskningen har vært politisk kontroversiell siden starten. Stort sett har den vært beskyldt for å være venstrevridd, men under studentopprøret i slutten av 1960-årene var det beskyldninger om høyrevri som sto i fokus. Selv om det kan være en fare for fredsforskningen at den blir for nær knyttet til fredsbevegelsen, er det like nærliggende å tro at den blir kooptert av det bestående, særlig i land der den er avhengig av en utstrakt finansiering fra fagdepartementer, eller at den blir preget av de vanlige akademiske rutiner. Artikkelen drøfter inngående konflikter fra de senere år omkring hemmelighold og argumenterer for at fredsforskere bør gå i bresjen for å bryte ned det overdrevne hemmeligholdet i de nordiske land.

Den kontroversielle fredsforskningen

29. oktober 1966 deltok Anders Boserup, den gang en ung fysiker, aktivist i anti atomvåpenbevegelsen og nybakt leder av det danske fredsforskningsinstitutt, i en NATO-debatt i Studentersamfundet i Trondheim. Han foreslo, ifølge avisreferatene, at Norge burde gi bort en del av Finnmark, slik at Sovjet kunne få noen isfrie havner. Uttalelsen vakte stort røre og ble blant annet tatt opp i Stortinget. Johan Galtung, stifter av Institutt for fredsforskning i Oslo og åndelig far til Boserups institutt i Hellerup, måtte rykke ut. Han tok avstand fra Boserups uttalelse, samtidig som han forsvarte en forskers rett til som privatperson å si sin mening om kontroversielle politiske spørsmål (Nasjonen 31/10 1966, 4/11 1966; Aftenposten 5/11 1966).

Nesten syv år senere, 13. juni 1973, antydet Johan Galtung – som nå var blitt professor i konflikt- og fredsforskning ved Universitetet i Oslo – i en debatt i København at det kunne være et bidrag til demilitarisering å arbeide for å svekke rekrutteringen til militærvesenet, for eksempel ved militærnekting og gjennom en stigmatisering av offisersyrket i NATO-sammenheng. For sikkerhets skyld hadde en journalist som refererte møtet fått dette til å bli at Galtung gikk inn for å ”legge offiserene for hat”. Dette vakte naturligvis stor vrede blant offiserene; endog Forsvarsdepartementet sendte ut en pressemelding i sakens anledning. Nå var det Kjell Skjelsbæk som var bestyrer for Institutt for fredsforskning i Oslo og som måtte rykke ut med noen beroligende ord i pressen (Dagbladet 7/7 1973; Lofotposten 10/7 1973; Ikkevold, nr. 8 og 9-10).

Disse episodene er bare to blant svært mange i Institutt for fredsforsknings utklippbøker, men de kan tjene til illustrasjon av en type politisk kontrovers som fredsforskningen til stadighet har vært blandet inn i. Når forskere forsøker å anlegge globale synspunkter på emner som sterkt berører nasjonale interesser, blir de lett kontroversielle. I et senere avsnitt skal jeg gå litt nærmere inn på en slik konflikt som har tatt en spesielt alvorlig vending: konflikten om grensene for forskning på sterkt hemmeligholdte områder av sikkerhetspolitikken.

Forskning og politikk – noen prinsipielle synspunkter

Forskning er en prosess som foregår mellom tre poler: normer, teori og empiri. Den profesjonelle opplæringen handler nesten utelukkende om de to siste og forholdet mellom dem. I Ottar Helleviks utmerkede lærebok i metode drøftes disse problemene over 400 sider. Forholdet til verdiene karakteriseres som "et av de mest omdiskuterte spørsmålene i forbindelse med samfunnsvitenskapelige undersøkelser", men vies likevel ikke mer enn 10 sider mot slutten av boka (Hellevik, 1977).

De prinsipielle synspunkter jeg selv legger til grunn for samfunnsforskningens forhold til verdiene, skal jeg kort og uten nærmere begrunnelse oppsummere slik:

- 1) Empiriske og normative utsagn er usammenliknbare. Empiriske utsagn om fortiden eller teoretisk funderte prediksjoner om framtiden kan ikke fortelle oss noe om hvordan verden bør være; de kan i høyden fortelle oss noe om grensene for våre ønsker. På den annen side kan våre normative synspunkter heller ikke fortelle oss hvordan verden er.
- 2) En samfunnsforsker må ha full yringsfrihet til å formulere normative synspunkter, både i forbindelse med forskningen og atskilt fra den. Han er samtidig forpliktet til å gjøre det så klart som mulig for sin lesere og lyttere hvilke utsagn som er empiriske og hvilke som er av normativ art.
- 3) Anvendt forskning må nødvendigvis være politisk i den forstand at den tar utgangspunkt i målsetninger av politisk karakter. Hvilke politiske mål en tar utgangspunkt i, er i seg selv et politisk valg. Forskeren må ha anledning til å ta utgangspunkt i sine mål, men de som bestiller anvendt samfunnsforskning må også ha anledning til å ta utgangspunkt i sine.

Debatten om fredsforskningen – et historisk tilbakeblikk

Fredsforskning har vært utsatt for politisk kritikk både fra høyre og venstre. Denne kritikken har i stor grad vært bestemt av de allmenne politiske konjunkturer.

Kritikken har endret fredsforskningens innhold og retning og den har hatt stor betydning for fredsforskningens institusjonelle former. Men kritikken har etter mitt skjønn hatt liten betydning når det gjelder de prinsipielle synspunktene på forholdet mellom politikk og forskning som er framhevet tidligere.

Da fredsforskningen vokste fram i slutten av 1950-årene og begynnelsen av 1960-årene¹ skjedde det i en klar opposisjon til den tradisjonelle forskningen i utenrikspolitikk. Denne opposisjonen var dels av metodologisk art og var en del av den kvantitative revolusjonen i samfunnsvitenskapene. Dels var den en faglig strid – synspunkter fra sosiologi og andre generaliserende samfunnsvitenskaper sto i opposisjon til en forskning preget av juss og historie. Og endelig var den politisk: den tradisjonelle utenrikspolitiske forskningen var status quo-preget og sentrert omkring interessene til forskernes egne land.

Mot dette stilte Galtung og andre tidlige fredsforskere opp et program om en tverrfaglig, målrettet og internasjonal samfunnsforskning. Det ble trukket en sammenlikning med medisinen. Fredsforskeren skulle forske omkring verdenssamfunnets helse. Han skulle kunne utvikle seg til en fredsspesialist, en slags verdenssamfunnets lege. Fredsspesialisten skulle i faglig sammenheng ikke ha noe fedreland, han skulle se

problemen fra en overnasjonal synsvinkel. Han skulle kjenne partenes synspunkter, ikke ta parti, men heller ikke foreslå mekaniske løsninger som utgjorde det aritmetiske gjennomsnittet av partenes posisjoner (Galtung, 1966).

Dette programmet ble formulert i en periode som var preget av sterk ekspansjon for samfunnsforskningen både internasjonalt og i de nordiske land. Både fredsforskning og mer tradisjonell utenrikspolitisk forskning nyttet sine muligheter i denne ekspansive perioden. Universitetene utvidet og moderniserte sine tilbud i faget internasjonal politikk, som etter hvert ble sterkere preget av systematisk teoridannelse og kvantitative metoder. Så lenge disse ulike retningene kunne vokse hver for seg, kom de politiske konfliktene heller ikke så ofte til overflaten. Men strid var det! I navnet på det nordiske samarbeidsorganet har vi en historisk etterlevning av denne striden. Komiteen heter Nordiska Kommittén för Internationell Politik, inklusive konflikt- og fredsforskning og ingen behøver å være i tvil om hvem som vant den runden.

Helt siden starten hadde fredsforskningen også vært utsatt for politisk kritikk fra marxister som så fredsforskning som et nytt eksempel på borgerlig samfunnsvitenskap. Noen så den nok som ekstra skadelig, siden den hadde (falske) radikale pretensjoner. Denne kritikken hadde liten virkning før studentopprøret i 1968 og den tilhørende renessansen for marxistisk kritikk av samfunnsvitenskapen. Herman Schmid og en del andre fredsforskere målbar kritikken innenfra. Kjernen i Schmidts kritikk gikk på fredsforskernes konfliktoppfatning. Den globale orienteringen, fokuseringen på systemets helse, var feilaktig fordi den stilte aktørene likt. Men fredsforskningen burde prioritere interessene til de undertrykte. Fredsforskningen måtte bli systemendrende, ja revolusjonær (Schmid, 1968: 217-230). I et senere bidrag ble tonen enda skarper: Fredsforskningen var ingen vitenskap, men en "ideologi som passet sammen med interessene til de herskende klasser i de ledende kapitalistiske land".² At marxister kritiserte "positivistisk" samfunnsvitenskap i slike ordelag var i og for seg ikke nytt. Men slike tanker vant bred tilslutning i en periode med sterk uro innenfor universitetene og andre intellektuelle miljøer.

Kritikken av fredsforskningen toppet seg i dramatiske innslag på konferansen i det amerikansk-dominerte Peace Research Society (International) i København i 1969³ og i International Peace Research Association (IPRA) i Karlovy Vary samme år. Det viste seg snart at fredsforskningens "venstrekritikere" ikke hadde tilstrekkelig sterke fellesinteresser til at de kunne representere noen alternativ institusjonell kraft. Noen av dem ble maoister, andre sovjetsympatisører, atter andre havnet i mer konvensjonelle politiske posisjoner. De fleste forsvant ut av fredsforskningen; noen har senere vendt tilbake etter et langvarig frivillig eksil. Venstrekritikernes institusjonelle innsats ble nesten utelukkende av destruktiv karakter. Hellerup-instituttet ble revet i stykker av indre konflikter, Peace Research Society markerte sin avstand til fredsforskningen ved å skifte navn til Peace Science Society og en del "grand old men" holdt seg borte fra IPRA-konferansene i de neste ti år. Dette kunne likevel ikke hindre at fredsforskningen fortsatte å vokse i mange land ved en kombinasjon av intellektuell vitalitet og byråkratisk treghet.

Venstrekritikken av fredsforskningen fikk imidlertid viktige forskningsmessige konsekvenser, spesielt gjennom formuleringen av begrepet "strukturell vold". Galtung hadde tidlig skilt mellom "negativ fred" (fravær av vold) og "positiv fred" (realisering av positive verdier som integrasjon, solidaritet, rettferdighet, pluralisme). Nå

utdypet han voldsbegrepet i lys av Schmidts kritikk. Den strukturelle vold var en form for vold som ikke hadde en aktør som avsender (direkte vold), men som var nedlagt i samfunnsstrukturen. Sult var et eksempel på strukturell vold når det var tilstrekkelig ressurser til å mette alle, men det sosiale systemet ikke klarte å fordele disse ressursene riktig. I de asymmetriske konfliktene som Schmid var opptatt av, var den strukturelle vold gjerne vel så viktig som den direkte vold (Galtung, 1969: 243-245; Galtung & Høivik, 1971: 73-76; Høivik, 1977: 59-73). Denne tanken er blitt et sentralt element i fredsforskningen, selv om behovet på å definere ulike problemer innenfor fredsforskningen fra tid til annen har ført til litt anstrengte utvidelser av definisjonen av strukturell vold.

Parallelt med venstrekritikken var det også en intern "høyrekritikk" mot overfladisk bruk av begreper som imperialism og utbytting. Denne kritikken kan forbindes med navn som Kenneth Boulding og J. David Singer. Denne kritikken ble bare forsterket av de faglige konsesjoner fredsforskningen gjorde overfor venstrekritikerne.

En langt sterkere høyrekritikk fulgte med den høyrebølgen som rammet vesteuropeisk politikk og det akademiske liv fra slutten av 1970-årene. Den gamle høyrekritikken fikk et nytt liv. Fredsforskningen var for politisert og den var for nær knyttet til fredsbevegelsen eller for ukritisk overfor Sovjet.⁴ Naturligvis har det ikke vært vanskelig for disse kritikerne å peke på eksempler på en uheldig sammenblanding av empiriske og normative elementer i fredsforskningen. Men de har stort sett valgt å overse at store deler av forskningen i internasjonal politikk er preget av en like ureflektert sammenblanding, men da gjerne innenfor en mer sentrums- eller høyrepreget politisk ramme.

Den nye høyrekritikkens institusjonelle konsekvenser ble spesielt merkbare ved universitetene i en del land hvor ekspansjonsperioden var over. Dette gjaldt for eksempel de nordiske land og England. Når det ikke lenger var rom for utvidelser, var de tradisjonelle universitetsfagene mindre villige til å slippe nye fag til. Dette er noe av bakgrunnen for de sterke konfliktene omkring professoratene i fredsforskning i Oslo, Uppsala og Bradford. I Oslo endte striden med at Galtungs etterfølger fikk professoratets tittel omdefinert til "internasjonale konfliktstudier".⁵

Den politiske høyrebølgen er vel nå på retur. Interessen for fredsforskningens opprinnelige program er klart økende. Den nye fredsbevegelsen som oppsto i Vesteuropa og i USA i slutten av 1970-årene er et tegn på det. Fredsbevegelsen selv har nok passert middagshøyden hva angår demonstrasjoner og lignende. Men ettervirkningene vil bli langvarige, blant annet ved at mange politikere har fått et langt sterkere engasjement i nedrustningsspørsmål enn de hadde tidligere. Dette er nok en viktig årsak til den nye runde av institusjonalisering av fredsforskning som en nå ser i land som for eksempel Australia, Canada og Danmark. Fredsforskningen er igjen i vekst. De ulike politiske konfliktene som har eksistert opp gjennom fredsforskningens historie, er fortsatt til stede, men gir seg ikke så dramatiske utslag. Fredsforskningen er blitt et større skip som ikke så lett begynner å rulle når det kommer en kastevind fra den ene eller den annen kant.

Er fredsforskningen venstreorientert?

Det er kort avstand fra verdiengasjement i anvendt forskning til den løpende politiske debatt. For fredsforskningen ligger det selvsagt en fare i at en kan bli fanget opp i båser og partistandpunkter. Det synes også å være en relativt vanlig oppfatning at fredsforskningen er en venstreorientert forskningsgren, at miljøet er ensidig og at forskerne forveksler forskning og politisk virksomhet.⁶

Noen systematiske data om fredsforskeres politiske holdninger eller virksomhet, foreligger ikke såvidt jeg vet. I de nordiske land er det utvilsomt en vanlig erfaring at det politiske tyngdepunktet blant samfunnsforskere ligger til venstre for midten. Det viser seg blant annet i rekrutteringen av politikere fra samfunnsforskernes rekke og i at det er lettere å etablere "think-tanks" innen arbeiderbevegelsen (som det norske FAFO – Fagbevegelsens Forskningsinstitutt) enn å få til noe tilsvarende på høyresiden.

Men selv i Norden gjelder dette antakelig bare de nyere samfunnsvitenskapene som sosiologi og statsvitenskap og i langt mindre grad økonomi, for ikke å snakke om juss. Dette kan ha å gjøre med at de førstnevnte fagene relativt nylig måtte brøyte seg fram gjennom barrierer satt opp av de etablerte fagene. Å kjempe for de nye fagene var i seg selv radikalt. Går vi noen tiår lenger tilbake, var også sosialøkonomi noe radikalt i de nordiske land, noe som blant annet kom til uttrykk gjennom den rolle de spilte i utviklingen av en "planøkonomi".

Fredsforskning har i enda sterkere grad måttet kjempe seg gjennom slike barrierer og dette har utvilsomt påvirket både rekrutteringen og utviklingen av holdninger hos fredsforskerne. Det har også i hovedsak vært tale om en rekruttering av yngre forskere som har tatt med seg en del radikale holdninger fra studentårene. Etter hvert som disse personene blir eldre og mer karrierebevisste, vil også de politiske perspektivene endre seg. Fredsforskningen vil dessuten komme til å rekruttere et økende antall personer som ikke har det samme grensesprengende engasjement som fantes i pionerperioden. Dette tilsier at fredsforskningen vil bli "normalisert" i forhold til det omliggende samfunn.

Fredsbevegelsen har vært trukket fram, blant annet av Øyvind Østerud, som en kilde til ensidighet i fredsforskningen. Denne faren er reell, som deltakere på mange IPRA-konferanser vil kunne bekrefte. Men en skal ikke snakke mye med fredsbevegelsen før en hører klagene over at fredsforskningen har for liten kontakt med fredsbevegelsen, arbeider med for akademiske problemstillinger og produserer uforståelige skriftlige arbeider. Nøyaktig den samme motsetning er til stede i forhold til det politiske establishment. Men jeg føler meg – igjen uten systematiske data – overbevist om at fredsforskere har betydelig sterkere kontaktflate overfor offentlig forvaltning enn overfor fredsbevegelsen. Denne regelmessige kontakten, til dels med byråkrater med samme utdanning som forskerne og med et felles språk, representerer en betydelig påvirkningsfaktor.

En reell grunn til at fredsforskningen framstår som radikal, er dens internasjonale orientering. I globalt perspektiv er det ikke ekstremistisk å være skeptisk til militærallianser, vestlige investeringer i Sør-Afrika eller uhjelp til militærstyrte land i den tredje verden. I spørsmål som behandles i FN, ville nok det politiske tyngdepunktet blant fredsforskere ofte ligge nærmere sentrum enn hva de nordiske regjeringer gjør. Dette er ikke noe argument for (eller mot) slike politiske holdninger, men en forklaring på

hvordan en dragning henimot standpunkter som har bred støtte, kan virke annerledes med et internasjonalt utgangspunkt enn med et nasjonalt. Vi trenger ikke gå lenger enn til Finland for å se at fredsforskerne er plassert mye nærmere det politiske sentrum.

Likevel tror jeg det er store muligheter for at fredsforskningen også i de øvrige nordiske land vil bli trukket i retning av de nasjonale establishment. Hoved-grunnen til det ligger i den økende finansieringen av forskning fra departementskilder. I USA framhever liberale og radikale grupper ofte som et fortrinn at de ikke mottar penger fra offentlige myndigheter. I Vest-Europa og særlig i Skandinavia har private fonds tradisjonelt vært sett på med større skepsis. Det offentlige har i større grad vært sett som garantisk for en uavhengig linje. Dette er nok riktig så lenge finansieringen kommer fra departementer for utdanning og forskning. Hvis en vesentlig del av finansieringen kommer fra departementer som selv arbeider i det feltet forskningen handler om, er ikke forskerens uavhengige stilling like selvsagt. Da norske menneskerettsforskere i 1985 for første gang la fram en rapport om menneskerettene stilling i norske hovedsamarbeidsland i den tredje verden (*Menneskerettene i Norges hovedsamarbeidsland 1985*, 1985), vakte det en del i og for seg forståelige diplomatiske bekymringer i Utenriksdepartementet. Forskning for organisasjoner i FN-systemet er heller ikke uten videre uproblematisk. Mange UNESCO-prosjekter har for eksempel endt i en skuff, og det må antas at det har en vært en medvirkende årsak at visse formuleringer har vært anstøtelige for en del av medlemsstatene.

Det er naturligvis sjelden eller aldri slik at de som gir penger til forskning, dikterer hvilke resultater en skal komme fram til. Men forskere lærer seg hvilke problemstillinger og hvilke tilnærminger som er av interesse for forvaltningen og i mange tilfeller også hva som er grensen for hva en kan komme til, om en ønsker å bli tatt alvorlig. Slike hensyn representerer ikke noen absolutt føring, de veies mot forskerens internaliserte verdier. Resultatet av en slik avveining vil falle ulikt ut etter den enkelte forskers personlighet, men for profesjonen må det ansees sannsynlig at det vil finne sted en viss dreining i retning av oppdragsgiverens interesser.⁷

Mot dette er det lite fredsbevegelsen og andre motkulturer kan stille opp. Forskere kan nok stille opp for fredsbevegelsen som en "mot-elite", men tallmessig vil de gjerne være få i forhold til dem stiller opp på establishment-siden. Bare i helt ekstreme tilfeller vil et slikt engasjement bli så bredt at kampanjen besitter nesten like stor ekspertise som establishment – den norske kampanjen mot EF foran folkeavstemningen i 1972 er et sjeldent eksempel (Gleditsch & Hellevik, 1977: afsn. 4.4 og kap. 5).

På denne bakgrunn tror jeg altså altså det er en betydelig sjanse for at fredsforskningen, som andre samfunnsvitenskaper, blir sterkt avhengig av establishment. Men dette er ikke noen uavvendelig prosess. Det er mulig å bygge inn buffere mellom de bevilgende myndigheter og forskningen, for eksempel ved at grunnbevilgningene til fredsforskning gis av utdannings- eller vitenskapsdepartementene og ikke av utenriksdepartementene. Å legge fredsforskningen til universitetene eller andre større miljøer med langvarige tradisjoner for uavhengighet, er en annen måte å sikre den intellektuelle integritet. Ved universitetene kan det på den annen side være en fare for at de rent akademiske kriterier tar overhånd og fortrenger verdiorienteringen og engasjementet.

Konflikten om hemmeligholdet

Den nyeste og på flere måter alvorligste politiske konflikten omkring fredsforskningen, er konflikten om grensene for offentlig hemmelighold. Denne konflikten har spesielt satt sitt preg på debatten i de nordiske land.

Autoriteter har til alle tider satt grenser både når det gjelder verdier, teorier og data. I våre liberale, demokratiske samfunn er det – så langt jeg kan forestille meg – ingen rettslige sanksjoner som angår teoridannelse. Kristelige politikeres forhold til biologiske utviklingsteorier kan imidlertid fortsatt avstedkomme konflikter med forskningen, noe som senest ble illustrert i en konflikt omkring mønsterplanen for grunnskolen i Norge våren 1986.

Når det gjelder verdier er det mer omfattende sanksjoner, som retter seg mot nedsettende ytringer på grunnlag av rase eller religion eller om forsvaret.⁸ Ingen slike begrensninger har i de senere år ført til rettslige konflikter omkring forskningen i de nordiske land, selv om det andre av de innledende eksemplene viser at en fredsforsker kan komme i hardt vær om han ikke trår varsomt.

Når det gjelder data har det imidlertid vært betydelige konflikter. Det er en innebygd motsetning mellom forskning og offentlig hemmelighold på et hvilket som helst område. Forskning tar sikte på å vinne ny kunnskap, hemmelighold tar sikte på å hindre at noen får kunnskap.

Offentlige og private organer vil som regel ikke ha store problemer med å holde forskere unna hemmeligholdte dokumenter.⁹ Derimot kan det være betydelig vanskeligere å holde forskere borte fra opplysninger som myndighetene ønsker å holde hemmelige. Selv om slike opplysninger i utgangspunktet bare gis i hemmeligholdte dokumenter, vil de samme opplysningene ofte kunne utledes ved å kombinere andre opplysninger som gis i åpne kilder. For forskere er det en viktig del av faget å kunne kombinere data fra ulike kilder. En konkret eksempel: fram til 1976 ble det betraktet som en hemmelighet at den militære etterretningstjenesten i Norge drev avlytting av radiosignaler. I telefonkatalogen kunne en imidlertid finne seks stasjoner som var ført opp under "Forsvarets radiostasjon". Fire av disse stasjonene lå i Finnmark, to meget nær grensen til Sovjetunionen. Ifølge den statlige eiendomsfortegnelsen ligger disse stasjonene under sentrale forsvarsmyndigheter og ikke under Forsvarets Fellessamband eller de enkelte våpengrenene. De sivilt ansatte ved disse stasjonene er fagorganisert i en spesiell avdeling av Norsk Tjenestemannslag, separat fra den avdelingen som organiserer andre sivilt ansatte i Forsvaret. Og endelig: den militære etterretningstjenesten i Sverige som driver radioavlytting, heter Försvarets Radioanstalt. Kombinerer en disse opplysningene – eller bare en del av dem – er det vanskelig å unngå den slutning at disse seks stasjonene driver med radioavlytting (Wilkes & Gleditsch, 1981: kap. 1).

Hovedregelen er nok at forskeren har full frihet til å kombinere de data han finner, men det er her iallfall to viktige grenser. Den ene angår personvern. Denne grensen er omtalt i mange andre sammenhenger. Her skal jeg bare konstatere at generaliserende samfunnsvitere som regel er interessert i å publisere opplysninger om statistiske kategorier snarere enn om enkeltpersoner, slik at personvernrestriksjonene oftest ikke representerer noe stort problem ved offentliggjøring. I den grad personvernhensyn er et problem for forskningen, er det ikke primært i fredsforskningen det gjør seg gjeldende.

Den andre restriksjonen er hensynet til rikets sikkerhet. Myndighetene ivaretar dette hensynet ved at en vesentlig del av dokumentmengden graderes og dermed blir utilgjengelig for innsyn. De er imidlertid ikke fornøyd med dette: de vil gjerne også benytte spionaselovgivning og beslektede bestemmelser til å hindre forskere og andre fra å utlede de sensitive opplysninger på grunnlag av åpne kilder. Eksemplet med etterretningsinstallasjonene er allerede nevnt. Utledninger av denne typen er funnet straffbare av norske domstoler ved forskjellige anledninger. Høyesterett slo opprinnelig fast i to større spionsaker (1954 og 1968) at ikke-hemmelig informasjon når den ble kombinert til sammen kunne gi et bilde som burde holdes hemmelig av hensyn til rikets sikkerhet. I 1977 ble dette prinsippet for første gang anvendt i en sak mot journalister og fredsaktivister som hadde anvendt de samme metodene til å bygge opp et bilde av de norske hemmelige tjenester (listesaken).

Jeg har annet steds gitt en detaljert oversikt over slike saker i de nordiske land (Gleditsch, 1986; Gleditsch, 1985: 9-15) og skal ikke gjenta alle detaljene her. I alle tre land har det vært saker av denne type. Sverige har den strengeste rettspraksis: i IB-saken måtte to journalister og deres informant i fengsel – Danmark den mest liberale. Norge ligger noe sted i mellom med hensyn til straffeutmåling, men har det langt største tallet på saker.

Et spesielt problem er knyttet til feltarbeid som åpen kilde. På alle andre områder av forskningen er det anerkjent at direkte observasjon i hovedregelen er en mer pålitelig metode til empirisk observasjon enn bruk av annenhånds beskrivelser. På det sikkerhetspolitiske området er det dessverre mye ukritisk bruk av sekundærkilder og liten tilgang til originaldokumenter – og egne observasjoner gjennom feltarbeid er av domstolene stemplet som "privat etterretningsvirksomhet". Denne karakteristikken er brukt både om feltobservasjoner fra offentlig tilgjengelige steder, om samtaler med folk på steder hvor det ligger militære installasjoner osv. Dersom beskrivelser av militære installasjoner skrives ned eller fotograferes, rammes de i Norge av Lov om forsvarshemmeligheter, som er enda mer restriktiv enn straffelovens paragrafer om rikets sikkerhet. Domstolene har videre konkludert med at om en kilde er rettsstridig (for eksempel et fotografi av en militær installasjon) er den heller ikke åpen, uansett hvor lett det måtte være for andre, for eksempel russisk etterretning, å skaffe seg samme informasjon. Innsamlingen av slike kilder er i praksis umulig å kontrollere. Kontrollen ligger i offentliggjøringen og rammer dermed bare journalister og forskere, ikke spioner.

Bruken av Lov om forsvarshemmeligheter til å stemple visse kilder som rettsstridige, har gjort det lettere for domstolene å anvende kombinasjonsprinsippet. En har til nå alltid kunnet definere minst en av kildene som "ikke åpen". Det er et ubesvart spørsmål hva domstolen ville gjøre dersom den sto overfor en sak der det bare var kombinert skriftlige kilder. Min gjetning er at det ville være langt vanskeligere å oppnå dom i en slik sak. Denne gjetningen bestyrkes av to forhold: en sak mot fredsavisen *Ikkevold* kom så langt som til rettslige avhør, men ble henlagt uten tiltale etter at redaksjonen hadde påvist at alle opplysningene kunne føres tilbake til fire skriftlige kilder. I en senere sak mot samme avis hvor "urene" kilder hadde gitt grunnlag for en hardere reaksjon, ble avisen dømt. Men Høyesterett opphevet dommen og uttalte i denne forbindelse blant annet at en ikke kan snakke om en hemmelighet i relasjon til straffelovens bestemmelser, dersom det dreier seg om en kurant sammenstilling av

lett tilgjengelige kilder. I den konkrete saken behøver ikke dette føre fram til en frifinnelse (Riksadvokaten har da også tatt ut ny tiltale for Oslo Byrett). Men inntil videre antar jeg at kombinasjonsprinsippet ikke kan anvendes overfor en sammenstilling av lett tilgjengelige skriftlige kilder. Og dette er etter mitt skjønn et helt nødvendig minimum. Her kan jeg ikke se at hverken forskeren eller journalisten overhodet har noe rom for kompromiss.

Det kan innvendes at det nettopp er et slikt kompromiss forskere og andre har måttet inngå med hensyn til personvern. Hensynet til forskningen er veid mot hensynet til personvernet og det er satt visse grenser. Etter mitt skjønn er denne parallellen ikke holdbar. For det første har Høyesterett i Norge gjort det klart at det ikke kommer på tale å gjøre noen avveining av hensynet til rikets sikkerhet og hensynet til forskningens frihet og pressefriheten. Hensynet til rikets sikkerhet er en absolutt innskrenkning i yttringsfriheten. For det andre er personvern en størrelse som lar seg definere ut fra en interessene til en identifiserbar aktør og det finnes et nøytralt byråkrati som kan anvende kriteriene. "Rikets sikkerhet" er på den annen side en diffus og uklar størrelse og de eneste eksperter som påtalemyndighet og domstoler tradisjonelt har godtatt, er representanter for Forsvaret – altså nettopp den fornærmede part i disse sakene.¹⁰ For det tredje er kombinasjon av lett tilgjengelige skriftlige kilder det beste operasjonelle kriterium på hva fremmed etterretning sannsynligvis vet fra før. Vi vet ikke hva russerne vet, men kombinasjonen av skriftlige kilder gir oss et minimum de må antas å ha kommet fram til – selv om de ikke skulle hatt informasjon fra beskyttede kilder.

Innenfor det sikkerhetspolitiske fagmiljøet har det ikke vært noen sterk iver etter å skyve grensene for hemmeligholdet utover. I stor grad har forskerne vært gratispassasjerer på en frihet som primært er skapt av pressen og andre som ikke i samme grad er avhengig av offentlig finansiering. Men de fleste forskere vil antakelig være enig at det går en klar grense ved kombinasjonen av skriftlige kilder. Denne grensen kan en ikke la myndighetene overskride uten at det får alvorlige konsekvenser for forskningens frihet. Det er viktig oppgave for fredsforskerne, som kanskje har større trening enn de fleste forskere i politiske konflikter, å bidra til å få forskersamfunnet til å forsvare denne grensen.

Mye bråk om lite?

Fredsforskerne har en ideologi om forskning som engasjert, verdiorientert, politisk relevant og slik ser vi gjerne vår egen forskning. Dette selvbildet er blitt bekreftet gjennom den politiske debatten om fredsforskningen, ikke minst gjennom de kritiske innleggene. Dersom en imidlertid ser på hva fredsforskere publiserer, må en nok konkludere med at det meste skiler seg lite fra annen samfunnsvitenskap. Det er de akademisk raffinerte analyser som premieres høyest i fagtidsskriftene (jfr. de seneste årgange af *Journal of Peace Research*). Redaktørene kan nok be om "policy implications", men det er langt mellom dem og i noen tilfeller virker de påklistret. Ved siden av dette publiserer forskere ofte politiske artikler, men her er forankringen i forskningsresultater ikke alltid særlig klar. Det er nok langt fram til vi makter å integrere det verdiorienterte utgangspunktet fullt ut i høyverdig forskning.

Fredsforskningens barndom falt sammen med den kvantitative revolusjonen i samfunnsforskningen og i mange miljøer var fredsforskerne blant de banebrytende når det gjaldt matematiske modeller, store datasett og bruk av EDB til databehandling og informasjonsbehandling. Forsåvidt er det symptomatisk at Johan Galtungs første store arbeid på engelsk nettopp er en metodebok (Galtung, 1967). Det ligger i sakens natur at de større samfunnsvitenskapelige miljøene måtte ta igjen fredsforskningen og gå forbi på de fleste spesialiserte områder innen metode. Troen på kvantitative metoder er heller ikke så stor som den engang var, hverken i fredsforskning eller i sosiologi/statsvitenskap. I denne situasjonen har enkelte kokettert med å gjøre mangelen på formelle metoder til en dyd. Det tror jeg er en farlig linje. La meg derfor slutte med et verdiorientert utsagn: fredsforskningen bør få en klarere verdiorientert profil, men den bør også bli faglig mer solid. Gjennom faglig dyktighet kan en legge grunnlaget for at en sterk verdiorientering i forskningen blir akseptert.

Noter

- * Artikkelen er en sterkt revidert utgave av en forelesning ved Aarhus Universitet, 21. oktober 1985. Jeg takker Hans-Henrik Holm, Tord Høivik og Håkan Wiberg for kommentarer til et tidligere utkast, uten at noen av dem skal lastes for sluttresultatet.
- 1. Den første betydningsfulle institusjonalisering av fredsforskningen skjedde da *Journal of Conflict Resolution* ble startet i 1957, Center for Conflict Resolution ved University of Michigan i 1959 og Institutt for fredsforskning i Oslo samme år.
- 2. Schmid, 1970: 20-69. Hele dette bindet er forøvrig instruktivt, jfr. særlig artiklene til Dencik, Galtung og Olsen & Jarvad.
- 3. Jfr. *Papers, Peace Research Society (International)*, 1968 (inneholder artiklene fra den PRS(I)-konferanse om Vietnam som var utgangspunktet for rabalderet i København) og Olsen, 1970: 92-109 (for en kritikk av Vietnam-konferansen, framført på PRS(I)-konferansen i København, men nektet trykt i heftet på konferansen).
- 4. For mer tenksomme versjoner av denne kritikken, se van den Dungen, 1985: 35-52 og Østerud, 1984: 9-21.
- 5. Avgjørelsen var imidlertid sterkt omstridt. Det samfunnsvitenskapelige fakultet vedtok navneendringen 8.11.84 med knapt flertall med referanse til "en konkret vurdering av Østeruds interesser og holdninger". Samtidig vedtok et enda knappere flertall at fakultetet skulle distansere seg fra professorens begrunnelse. For Østeruds begrunnelse, se intervju i *Nytt fra Universitetet i Oslo*, nr. 6, mars 1985, s. 3. Også tilsetningen av Østerud i professoratet i 1980 var preget av uvanlig sterk strid: bedømmelseskomiteen delte seg og i fakultetsrådet var det et meget snaut flertall for Østerud over mindretallets kandidat, Håkan Wiberg.
- 6. Denne kritikken er uttrykt i en rekke innlegg i de årlige stortingsdebattene om budsjettet til Kirke- og Undervisningsdepartementet (fra 1982 Kultur- og Vitenskapsdepartementet). I meget avbleket form finner en den igjen i *Forskning om sikkerhets og fredsspørsmål og internasjonale forhold*, rapporten fra det utvelset som departementet nedsatte etter at det fikk Høyre-ledelse i oktober 1981.
- 7. For en god drøfting av dette i relasjon til militærstøttet forskning, se Glantz & Alberts, 1974: 706-711.
- 8. For en oversikt over norske dommer om negative ytringer om Forsvaret, se Østberg, 1985: 5-13. Den ferskeste dom i en slik sak (mot soldatbladet "Hær-verk") finnes i *Retts Tidende*, 1986: 267-275.
- 9. Overfor massemediene kan hemmelighold av dokumenter være vanskeligere, fordi journalister ofte er betydelig mer pågående. Pengebelønning for nyhetstips virker som en form

- for institusjonalisert bestikkelse som etter hvert er blitt akseptert. Forskere vil nok sjelden benytte seg av slike metoder, om ikke annet fordi de informasjonen som kommer fram ikke kan siteres med kilde.
10. Et delvis unntak finnes i en rettsak mot redaktøren av avisen *Klassekampen* (hvor jeg selv var sakkyndig) og et mye klarere unntak i Treholt-saken. I disse sakene la domstolene stor vekt på en sikkerhetspolitisk ekspertise som lå utenfor Forsvaret.

Litteratur

Aftenposten

Dagbladet

Forskning om sikkerhets og fredsspørsmål og internasjonale forhold (1985). NOU: 17.

van den Dungen, Peter (1985). "Peace research and the search for peace: Some critical observations", *International Journal of World Peace*, årg. 2, nr. 3.

Galtung, Johan (1966). *Fredsforskning*, København: Munksgaard.

Galtung, Johan (1967). *Theory and Methods of Social Research*, Oslo/London: Universitetsforlaget/Allen & Unwin.

Galtung, Johan (1969). "Violence, peace, and peace research", *Journal of Peace Research*, årg. 7, nr. 3.

Galtung, Johan & Tord Høivik (1971). "Structural and direct violence: a note on operationalization", *Journal of Peace Research*, årg. 8, nr. 1.

Glantz, A. & N.V. Alberts (1974). "Department of Defence R & D in the University", *Science*, årg. 186, 22. november.

Gleditsch, Nils Petter (1985). "Forskning på kant med loven", *Krig og fred*, årg. 1, nr. 2.

Gleditsch, Nils Petter (1986). "Ytringsfrihet i forsvarsspørsmål", i en antologi om ytringsfriheten i Norge, redigert av Mads T. Andenæs og Ragnar Aamodt under utgivelse på Atheneum forlag.

Gleditsch, Nils Petter & Ottar Hellevik (1977). *Kampen om EF*, Oslo: Pax.

Hellevik, Ottar (1977). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo: Universitetsforlaget.

Høivik, Tord (1977). "The demography of structural violence", *Journal of Peace Research*, årg. 14, nr. 1.

Ikkevold

Journal of Peace Research

Lofotposten

Menneskerettene i Norges hovedsamarbeidsland 1985 (1985). Bergen/Oslo: Chr. Michelsens Institutt/Det Norske Menneskerettighetsprosjektet.

Nationen

Nyt fra Universitetet i Oslo (1985). Nr. 6, mars.

Olsen, Ole Jess (1970). "The political functions of social research – with special reference to peace and conflict research", pp. 92-109 i *Proceedings of the International Peace Research Association*

Papers, Peace Research Society (International)

Rettsidende

Schmid, Herman (1968). "Politics and peace research", *Journal of Peace Research*, årg. 5, nr. 3.

Schmid, Herman (1970). "Peace research as a technology for pacification", i *Proceedings of the International Peace Research Association Third Conference*, bd. 1 ("Philosophy of peace research"), Assen: van Gorcum.

Østberg, Øyvind (1985). "Anti-militarisme på tiltalebenken", *Hefte for kritisk juss*, nr. 3-4.

Østerud, Øyvind (1984). "Forskning om krig og fred", pp. 9-21 i Øyvind Østerud (red.), *Den truede freden*, Oslo: Universitetsforlaget.

Wilkes, Owen & Nils Petter Gleditsch (1981). *Onkel Sams Kaniner*, Oslo: Pax.

- for institusjonalisert bestikkelse som etter hvert er blitt akseptert. Forskere vil nok sjelden benytte seg av slike metoder, om ikke annet fordi de informasjonen som kommer fram ikke kan siteres med kilde.
10. Et delvis unntak finnes i en rettsak mot redaktøren av avisen *Klassekampen* (hvor jeg selv var sakkyndig) og et mye klarere unntak i Treholt-saken. I disse sakene la domstolene stor vekt på en sikkerhetspolitisk ekspertise som lå utenfor Forsvaret.

Litteratur

Aftenposten

Dagbladet

Forskning om sikkerhets og fredsspørsmål og internasjonale forhold (1985). NOU: 17.

van den Dungen, Peter (1985). "Peace research and the search for peace: Some critical observations", *International Journal of World Peace*, årg. 2, nr. 3.

Galtung, Johan (1966). *Fredsforskning*, København: Munksgaard.

Galtung, Johan (1967). *Theory and Methods of Social Research*, Oslo/London: Universitetsforlaget/Allen & Unwin.

Galtung, Johan (1969). "Violence, peace, and peace research", *Journal of Peace Research*, årg. 7, nr. 3.

Galtung, Johan & Tord Høivik (1971). "Structural and direct violence: a note on operationalization", *Journal of Peace Research*, årg. 8, nr. 1.

Glantz, A. & N.V. Alberts (1974). "Department of Defence R & D in the University", *Science*, årg. 186, 22. november.

Gleditsch, Nils Petter (1985). "Forskning på kant med loven", *Krig og fred*, årg. 1, nr. 2.

Gleditsch, Nils Petter (1986). "Ytringsfrihet i forsvarsspørsmål", i en antologi om ytringsfriheten i Norge, redigert av Mads T. Andenæs og Ragnar Aamodt under utgivelse på Atheneum forlag.

Gleditsch, Nils Petter & Ottar Hellevik (1977). *Kampen om EF*, Oslo: Pax.

Hellevik, Ottar (1977). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo: Universitetsforlaget.

Høivik, Tord (1977). "The demography of structural violence", *Journal of Peace Research*, årg. 14, nr. 1.

Ikkevold

Journal of Peace Research

Lofotposten

Menneskerettene i Norges hovedsamarbeidsland 1985 (1985). Bergen/Oslo: Chr. Michelsens Institutt/Det Norske Menneskerettighetsprosjektet.

Nationen

Nyt fra Universitetet i Oslo (1985). Nr. 6, mars.

Olsen, Ole Jess (1970). "The political functions of social research – with special reference to peace and conflict research", pp. 92-109 i *Proceedings of the International Peace Research Association*

Papers, Peace Research Society (International)

Retts Tidende

Schmid, Herman (1968). "Politics and peace research", *Journal of Peace Research*, årg. 5, nr. 3.

Schmid, Herman (1970). "Peace research as a technology for pacification", i *Proceedings of the International Peace Research Association Third Conference*, bd. 1 ("Philosophy of peace research"), Assen: van Gorcum.

Østberg, Øyvind (1985). "Anti-militarisme på tiltalebenken", *Hefte for kritisk juss*, nr. 3-4.

Østerud, Øyvind (1984). "Forskning om krig og fred", pp. 9-21 i Øyvind Østerud (red.), *Den truede freden*, Oslo: Universitetsforlaget.

Wilkes, Owen & Nils Petter Gleditsch (1981). *Onkel Sams Kaniner*, Oslo: Pax.